

Лабораторна робота № 21

ЕЛЕКТРОННІ КЛЮЧІ

Електронний ключ (ЕК) – основний функціональний вузол дискретної схемотехніки для переключення струмів або потенціалів на навантаженні. В якості перемикаючих елементів електронних ключів широко використовують напівпровідникові діоди, біполярні та польові транзистори, тиристри і оптронні пари, які працюють в режимі великого сигналу з явно вираженими нелінійними властивостями.

Показники якості електронного ключа – провідність ключа в закритому і відкритому станах, чутливість до керуючого сигналу і завадостійкість, температурна стабільність, потужність, яка віддається на навантаження, і швидкодія.

21.1. Перемикач напруги на біполярному транзисторі

Мета роботи – дослідити статичні та динамічні характеристики електронного ключа на біполярному транзисторі, який ввімкнено за схемою зі спільним емітером (СЕ), і схемних методів покращення його параметрів.

Опис досліджуваної схеми

До складу лабораторної установки входять лабораторний стенд зі змінними модулем ЕК, генератор імпульсів Г5-54 і осцилограф С1-55.

Електронний перемикач напруги зібраний на транзисторі $VT1$ (рис. 21.1), який ввімкнено за схемою із спільним емітером. Перемикач до джерела живлення підключають вимикачем $S1$. При відсутності вхідного імпульсу $U_1 = 0$ транзистор закритий від'ємним зміщенням, яке подається на базу від джерела $-5В$ через діодик $R2-R3-R1$. На колекторі $VT1$ встановлюється високий потенціал $U_2^1 = E_K$. При подачі на вхід позитивного імпульсу, амплітуда якого перевищує порогову напругу ключа, транзистор переходить в активний режим, а потім у режим насичення. На його колекторі встановлюється низький потенціал $U_2^0 = U_{KH} \approx 0$. Перехідні процеси відкривання і закривання транзистора залежать від параметрів вхідного сигналу, параметрів і схемної реалізації ключа. Досліджувана схема дозволяє визначити вплив колекторного опору $R_K = R5$ (або $R_K^1 = R5 \parallel R6$) на статичні і динамічні параметри ключа, ємності навантаження C_H на динамічні параметри, прискорюючого конденсатора $C1$ та нелінійного зворотного зв'язку $VD1$ на характер перехідних процесів у ключі. Для спостереження діаграм зміни в часі струму бази транзистора (в ході спостереження перехідних процесів

перемикання транзистора) в базу $VT1$ ввімкнений низькоомний резистор $R4$, напруга на якому може бути проконтрольована на гніздах $XS2$ і $XS3$ стенда.

Робоче завдання

1. Зняти передавальну характеристику $U_2 = f(U_1)$ та визначити по ній статичні параметри ключа U_{1max}^0 , U_{1min}^1 , U_2^0 , U_2^1 при відключених $VD1$, $C1$ та $R6$, для чого на вхід ключа необхідно подати додатній прямокутний імпульс тривалістю $t_{bx} = 100$ мкс і частотою 1 кГц. Значення U_{1max}^0 відповідає найбільшій амплітуді вхідного сигналу, при якій $VT1$ залишається закритим, а значення U_{1min}^1 - найменшій амплітуді вхідного сигналу, який забезпечує насичення транзистора $VT1$.

2. Повторити п.1:

- а) при підключенні діоду $VD1$;
- б) підключенні конденсатора $C1$;
- в) одночасному підключенні $VD1$ та $C1$;
- г) підключенні $R6$.

Результати вимірювань по пп. 1 і 2 занести в таблицю 1.

3. Визначити перехідну характеристику транзисторного ключа при його вмиканні та вимиканні. На вхід ключа (при відключених $VD1$, $C1$ та $R6$) подати додатній імпульс з амплітудою $U_1^1 = 5$ В, тривалістю $t_{bx} = 10$ мкс та частотою 10 кГц із зовнішньою синхронізацією осцилографа. Зарисувати його з урахуванням масштабів діаграми вхідного і вихідного імпульсів, а також струм бази $VT1$. За діаграмами визначити динамічні параметри ключа $t_{зт}^{01}$, $t_{зт}^{10}$, t_{ϕ}^{01} , t_{ϕ}^{10} .

4. Повторити п.3:

- а) при підключенні діода $VD1$;
- б) підключенні конденсатора $C1$;
- в) одночасному підключенні $VD1$ та $C1$;
- г) підключенні C_H ;
- д) підключенні $R6$.

Результати вимірювань по пп. 3 і 4 занести в таблицю 2.

Примітка. Діаграми струму бази і вихідної напруги за пп. 3 і 4 побудувати на спільному графіку, динамічні параметри ключа за пп. 3 і 4 занести в таблицю 2.

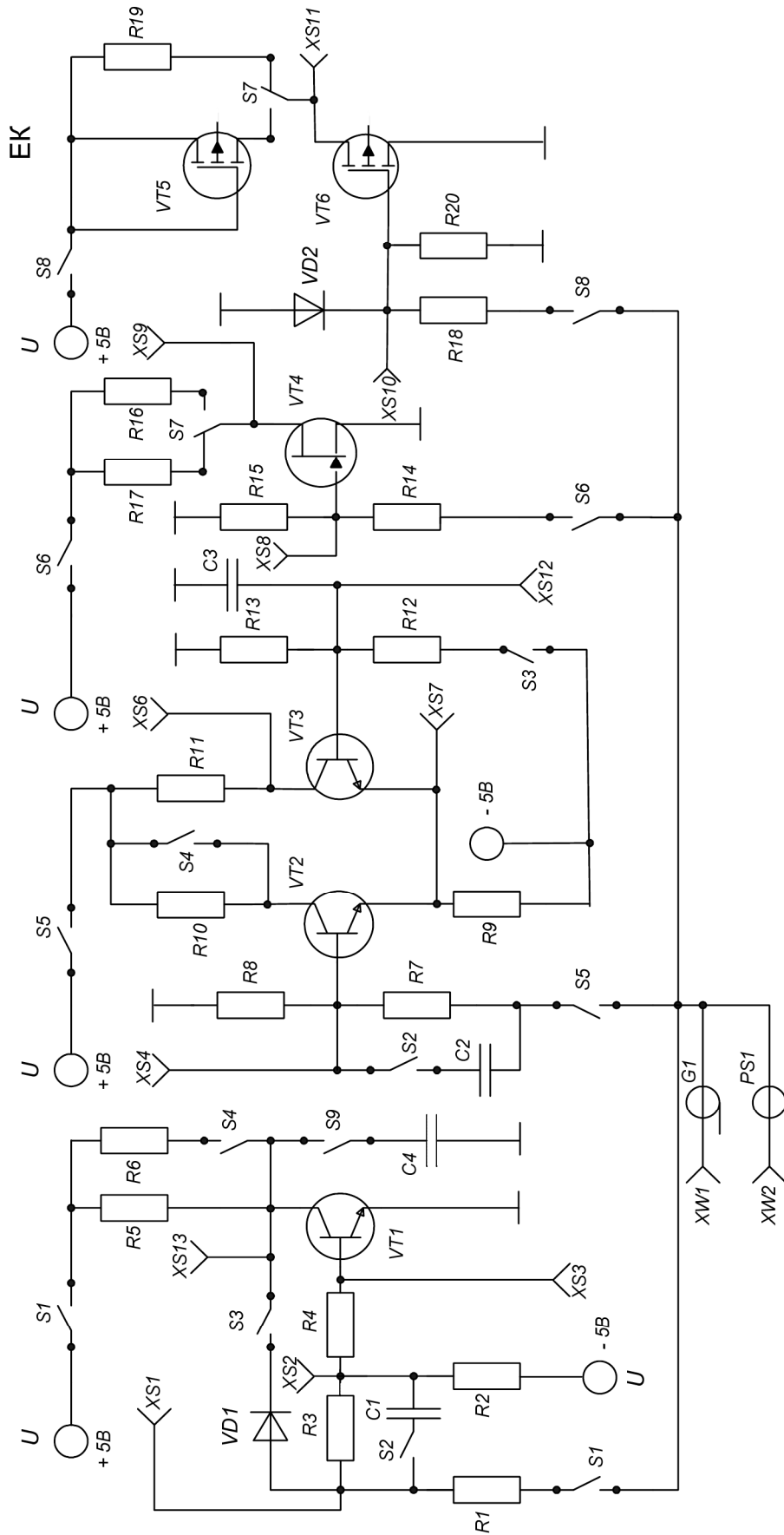

Рис. 21.1

Контрольні запитання.

1. Що таке коефіцієнт насичення і як він залежить від параметрів компонентів досліджуваної схеми?
2. Поясніть вплив прискорюючого конденсатора і нелінійного зворотного зв'язку на перехідні процеси в ключі.
3. Поясніть вплив температури на коефіцієнт насичення транзистора.
4. Поясніть вплив ємності навантаження на динамічні параметри ключа.

Таблиця 1

Без підключень	$U_{1,B}$								
	$U_{2,B}$								
VD1	$U_{1,B}$								
	$U_{2,B}$								
C1	$U_{1,B}$								
	$U_{2,B}$								
VD1, C1	$U_{1,B}$								
	$U_{2,B}$								
R6	$U_{1,B}$								
	$U_{2,B}$								

Таблиця 2

	$t_{зТ}^{10}$, мкс	t_{ϕ}^{10} , мкс	$t_{зТ}^{01}$, мкс	t_{ϕ}^{01} , мкс
Без підключень				
VD1				
C1				
VD1, C1				
R6				
C_H				

21.2. Транзисторний перемикач струму

Мета роботи – дослідити статичні та динамічні параметри електронного перемикача на біполярних транзисторах в симетричному і несиметричному режимах.

Опис досліджуваної схеми

Досліджуваний перемикач струму побудований на біполярних транзисторах $VT2$, $VT3$ (рис. 21.1) з безпосереднім емітерним зв'язком. Підключення схеми до джерела живлення і генератора вхідних імпульсів здійснюється перемикачем $S5$. Джерело емітерного зміщення - 5В підключено постійно. Перемикач може працювати в двох режимах: симетричному при нульових зміщеннях на базах транзисторів $VT2$, $VT3$ і несиметричному, коли через вимикач $S3$ і резистор $R12$ на базу $VT3$ подається від'ємне зміщення. В симетричному режимі в паузах між вхідними імпульсами транзистори $VT2$, $VT3$ знаходяться в активному режимі і перемикач управляється як позитивними, так і негативними імпульсами. В несиметричному режимі транзистор $VT3$ в початковому стані замкнутий, а $VT2$ - насичений. Тому перемикач управляється від'ємними імпульсами і не реагує на додатні. На виходах перемикача струму (гнізда $XS5$, $XS6$) формуються синфазний ($XS6$) і протифазний ($XS5$) сигнали. Для прискорення перехідних процесів в перемикачі в колі бази $VT2$ підключається конденсатор $C2$.

Робоче завдання

1. Зняти передавальну характеристику $U_2 = f(U_1)$ і по ній визначити статичні параметри перемикача струму в симетричному режимі U_{1max}^0 , $U_{1min}^{1(+)}$, $U_{1min}^{1(-)}$, U_{21}^0 , U_{21}^1 , U_{22}^0 , U_{22}^1 .

Тут $U_{1min}^{1(+)}$, $U_{1min}^{1(-)}$ - мінімальні значення одиничних рівнів вхідного сигналу відповідно позитивної та негативної полярності; U_{21} , U_{22} - вихідні напруги, зняті з колекторів транзисторів відповідно $VT2$ і $VT3$.

2. Визначити статичні параметри перемикача струму в несиметричному режимі (замкнути $S3$).

3. Зняти передавальну характеристику ключа в симетричному режимі для позитивного та негативного вхідних імпульсів з амплітудою $U_1^1 = 1,5U_{1min}^1$ і тривалістю $t = 10$ мкс ($S2$ розімкнений). Побудувати часові діаграми напруг в $XS4$, $XS7$, $XS12$ і визначити динамічні параметри ключа $t_{\phi}^{01,10}$, $t_{зт}^{01,10}$.

4. Повторити п. 3 при підключеному конденсаторі $C2$.

5. Зняти передавальну характеристику ключа в несиметричному режимі для від'ємних вхідних імпульсів з амплітудою $U_1^1 = U_{1min}^1$ і тривалістю $t_{вх} = 10$ мкс. Визначити динамічні параметри ключа $t_{\phi}^{01,10}$, $t_{зт}^{01,10}$.

Примітка. В дослідах пп. 3÷5 необхідно використати зовнішню синхронізацію осцилографа, а часові діаграми побудувати в єдиному масштабі часу.

Контрольні запитання

1. Поясніть принцип роботи перемикача струмів.
2. За якою схемою ввімкнені транзистори $VT2$ і $VT3$?
3. В якому режимі перемикач струму на біполярних транзисторах з емітерним зв'язком має мінімальну швидкодію?
4. Поясніть залежність потужності, яка споживається перемикачем від джерел живлення, від амплітуди і полярності вхідних імпульсів в симетричному і несиметричному режимах.

21.3. Перемикач напруги на польовому транзисторі з керуючим $p-n$ переходом

Мета роботи – дослідити статичні та динамічні параметри перемикача напруги на польовому транзисторі.

Опис досліджуваної схеми

Досліджуваний перемикач напруги побудований на n -канальному польовому транзисторі $VT4$ (рис. 21.1). В початковому стані потенціал затвору U_3 транзистора $VT4$ дорівнює нулю і його канал має максимальну провідність. При цьому транзистор $VT4$ знаходиться в тріодному режимі. Вихідний потенціал ключа (гніздо $XS9$) мінімальний і відповідає $U_2^0 = U_{сн}$. Для перемикання транзистора $VT4$ в режим відсічки на його затвор через ділянку $R14-R15$ треба подати від'ємний імпульс. Перемикач $S7$ забезпечує комутацію опорів у стоковому колі $VT4$.

Робоче завдання

1. Зняти передавальну характеристику $U_2 = f(U_1)$ і за нею визначити статичні параметри транзисторного перемикача U_{1max}^0 , U_{1min}^1 , U_2^0 , U_2^1 для двох значень опору в колі стоку ($R16$ і $R17$).
2. Зняти перехідні характеристики при подачі на його вхід від'ємних імпульсів з амплітудою $U_1^1 = 1,5U_{1min}^1$ і тривалістю $t_{ex} = 10$ мкс для двох значень опору в колі стоку.
3. За часовими діаграмами визначити динамічні параметри ключа $t_{\phi}^{01,10}$, $t_{ст}^{01,10}$.

Контрольні запитання

1. Поясніть принцип роботи перемикача напруги на польовому транзисторі.
2. Поясніть залежність статичних і динамічних параметрів ключа від опору в колі стоку.

3. Сформулюйте переваги і недоліки ключа на основі польового транзистора.

21.4. Перемикач напруги на МДН- транзисторі з індукованим каналом

Мета роботи – дослідити статичні та динамічні параметри перемикача напруги на МДН- транзисторі з індукованим каналом при лінійному і квазілінійному навантаженнях.

Опис досліджуваної схеми

Перемикач напруги побудований на p -канальному МДН- транзисторі $VT6$ (рис. 21.1). В якості його стокового навантаження використовується резистор $R19$ або нелінійний опір транзистора у двополюсному включенні. Резистори $R18$, $R20$ і стабілітрон $VD2$ обмежує напругу на затворі транзистора $VT6$. У вихідному стані при $U_1^0 = 0$ канал транзистора $VT6$ не індукований, що відповідає режиму відсічки. На виході ключа (гніздо $XS11$) формується одиничний рівень сигналу $U_2^1 = E_c$. Для переключення транзистора $VT6$ в активний (тріодний) режим на вхід ключа треба подати від'ємний імпульс, амплітуда якого з урахуванням резистивного діляника $R18$ - $R20$ перевищує значення порогової напруги $U_{пор}$ транзистора $VT6$. Підключення живлення до схеми та подача вхідних імпульсів на ключ здійснюється натисканням $S8$.

Перемикачем $S7$ забезпечується комутація виду навантаження у стоковому колі транзистора $VT6$.

Робоче завдання

1. Зняти передавальну характеристику $U_2 = f(U_1)$ та по ній визначити статичні параметри транзисторного ключа U_{1max}^0 , U_{1min}^1 , U_2^0 , U_2^1 при нелінійному навантаженні $R19$ у колі стоку $VT6$.

2. Повторити п. 1 при нелінійному навантаженні ($VT5$) у колі стоку $VT6$.

3. Зняти перехідні характеристики ключа при подачі на його вхід від'ємних імпульсів з амплітудою $U_1^1 = 1,5U_{1min}^1$ і тривалістю $t_{вх} = 10\text{мкс}$ (при лінійному навантаженні).

4. Повторити п.3 при нелінійному навантаженні.

5. По часових діаграмах ключа визначити динамічні параметри ключа $t_{з.р.}^{01,10}$, $t_{\phi}^{01,10}$.

Контрольні запитання

1. Поясніть принцип роботи перемикача напруги на МДН-транзисторі.

2. Яке призначення резистора $R20$ у колі затвора транзистора $VT6$?

3. При якому типі навантаження в колі стоку VT6 амплітуда вихідного сигналу більше?
4. Пояснити переваги нелінійного навантаження ключа.
5. Поясніть залежність статичних параметрів ключа від температури.

Методичні вказівки

Ключові схеми призначені для комутації струму в навантаженні. Ключовий каскад містить джерело напруги живлення, навантажувальний (R) та ключовий (K) елементи. При одному стані ключового елемента струм в колі навантаження мінімальний, при іншому – приймає максимальне для даного кола значення.

Електронний ключ можна вважати відомою аналогією з механічним ключем. Ключовий елемент схеми, показаної на рис. 21.2 (ключ K), замикається та розмикається під дією зовнішньої сили P . Якщо вважати, що ключ K ідеальний, тобто його опір у замкненому стані дорівнює нулю, а в розімкненому нескінченно великий, то струм у колі та напруга на ключі приймає наступні значення: при розімкненому ключі $U_{1н} = E$; $I_{1н} = 0$; при замкненому ключі $U_{2н} = 0$; $I_{2н} = E / R$.

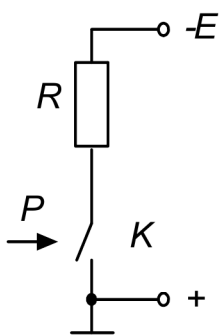

Рис. 21.2

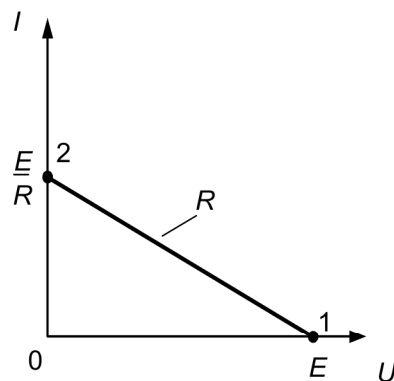

Рис. 21.3

Враховуючи, що 1 – зображуюча точка на вольт-амперній характеристиці (ВАХ) кола при розімкненому ключі, а 2 - зображуюча точка на ВАХ кола при замкненому ключі, положення цих точок можна отримати, побудувавши

навантажувальну пряму методом холостого ходу і короткого замикання (рис. 21.3). При цьому вісь ординат можливо розглядати як ВАХ замкненого ключового елемента K , а вісь абсцис – як ВАХ розімкненого ключового елемента.

Амплітуда зміни напруги на навантаженні або на ключі дорівнює різниці абсцис точок 1 і 2: $U_m = U_1 - U_2$. Оскільки у даному випадку $U_2 = 0$, $U_1 = E$, то $U_m = E$. Коефіцієнт використання напруги живлення для ідеального ключа: $k_u = U_m / E = 1$.

В дійсності навіть механічний ключ (рубильник, вимикач) не є ідеальним. Він має опір $r_{пр}$ у ввімкненому та кінцевий опір витоку R_B у вимкненому стані. При аналізі кола з замкненим ключем вказаний ключ можна замінити опором $r_{пр}$; при аналізі кола з розімкненим ключем – великим опором R_B .

Режим включення відповідає точці перетину 2 навантажувальної прямої з ВАХ включеного ключа K . Однак при неідеальному ключі ця

характеристика вже не співпадає з віссю ординат, а зображується у вигляді похилої прямої, крутизна якої залежить від r_{np} (рис. 21.4). Точку 1 отримують аналогічно в результаті перетину навантажувальної прямої з прямою R_B . У даному випадку $U_1 < E$ та $U_2 > 0$, тобто $U_m < E$ та $k_u < 1$. Таку методику знаходження положення точок 1 та 2, які відображають статичні стани ключового каскаду, можна використовувати і у тому випадку, коли ВАХ ключового елементу у замкненому та розімкненому стані зображуються нелінійними залежностями.

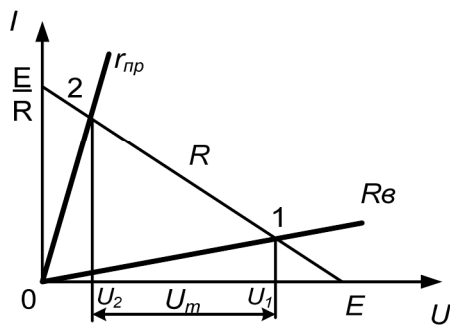

Рис. 21.4

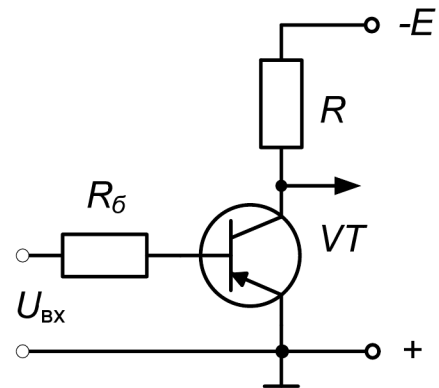

Рис. 21.5

Найпростіший транзисторний ключ

Принципова схема найпростішого транзисторного ключа зображена на рис. 21.5. Тут вхідний керуючий сигнал $U_{вх}(t)$, який задає базовий струм транзистора, грає ту ж саму роль, що й сила P у схемі на рис. 21.2, а сам транзистор VT – роль ключового елемента K . При позитивній полярності вхідного сигналу транзистор закритий, у його вихідному колі протікає тільки малий тепловий струм I_{K0} . При від'ємній полярності вхідного сигналу у базовому колі транзистора створюється струм, якого достатньо для його насичення. Використовуючи вихідні ВАХ замкненого та насиченого транзистора, за допомогою побудов, які приведено на рис. 21.6, визначаємо положення точок 1 і 2. Як і раніше, точка 1 відповідає вимкненому стану ключа (у даному випадку транзистора VT), а точка 2 – ввімкненому стану ключа, тобто насиченому транзистору. Значення колекторного струму i_k , які відповідають ординатам точок перетину навантажувальної прямої з іншими характеристиками сімейства, можуть бути тільки миттєвими під час переходу від ввімкненого стану до вимкненого.

Як випливає з рис. 21.6, напруга U_1 близька до напруги живлення E .

Напруга U_2 чисельно дорівнює напрузі $U_{Kн}$ на колекторі насиченого транзистора. Оскільки значення $U_{Kн}$ мале, амплітуда зміни напруги на навантаженні при перемиканні наближається до E , тобто коефіцієнт k_u наближається до одиниці. У цьому сенсі ключ на біполярному

транзисторі близький до ідеального. Даний найпростіший ключ повинен керуватися знакозмінною напругою на вході $U_{вх}(t)$. Схема каскаду при дії додатної півхвилі вхідного сигналу показана на рис. 21.7. Якщо транзистор закритий, то його струм (як вхідний, так і вихідний) малий і дорівнює $I_{К0}$.

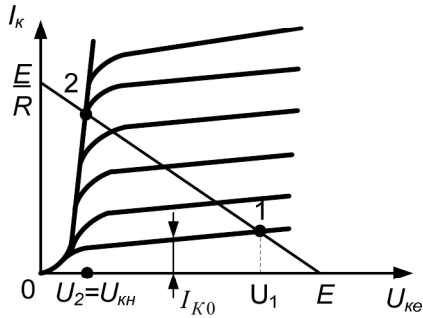

Рис. 21.6

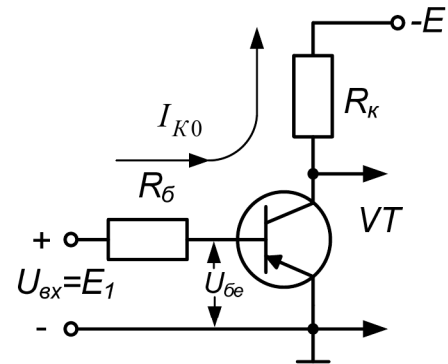

Рис. 21.7

Цей струм у схемі тече від додатної клєми генератора $U_{вх}$ через опір R_B , колекторний перехід замкненого транзистора та опір R_K до від'ємної клєми джерела живлення E . Далі він замикається через джерела E та $U_{вх}$. Умова запирання транзистора у схемі з спільним емітером має вигляд $U_{BE} \geq 0$. Для отримання мінімально можливого вихідного струму $I_{К0}$ необхідно створити позитивну напругу на базі транзистора. Рівняння для базового кола, яке відповідає другому рівнянню Кірхгофа, має вигляд:

$$E_1 = I_{К0} R_B + U_{BE};$$

де E_1 - амплітуда додатної півхвилі вхідного сигналу; звідси $U_{BE} = E_1 - I_{К0} R_B$.

Умова $U_{BE} \geq 0$ рівнозначна $E_1 - I_{К0} R_B \geq 0$ або $R_B \leq E_1 / I_{К0}$. Вона повинна виконуватися на всьому діапазоні робочих температур ключового каскаду, враховуючи і максимальну температуру T_{max}^o , при якій струм $I_{К0}$ максимальний і дорівнює $I_{К0max}$. Підставляючи у знайдене співвідношення максимальне значення струму $I_{К0max}$, отримуємо умову надійного запирання транзистора у ключовому каскаді:

$$R_B \leq E_1 / I_{К0max} \quad (21.1)$$

При виконанні (21.1) струми транзистора і напруга на його електродах (наприклад, напруга на його колекторі, яка є вихідною для каскаду) можна знайти з наступних співвідношень:

$$I_B = -I_{К0}, \quad U_{BE} = +E_1 - I_{К0} R_B; \quad I_K = I_{К0}, \quad U_{KE} = -E + I_{К0} R_K.$$

Струм навантаження також дорівнює I_{K_0} ; напруга на навантаженні R_K визначається рівністю $U_H = I_{K_0} R_K$. Так як значення струму I_{K_0} мале, особливо для кремнієвих транзисторів, то ним інколи нехтують. При $I_{K_0} \rightarrow 0$ можна вважати, що $U_{BE} = +E_1$; $U_{KE} = -E$; $U_H = 0$; $I_H = 0$.

Еквівалентна схема каскаду при дії від'ємної півхвилі вхідного сигналу $U_{вх}(t)$ зображена на рис. 21.8.

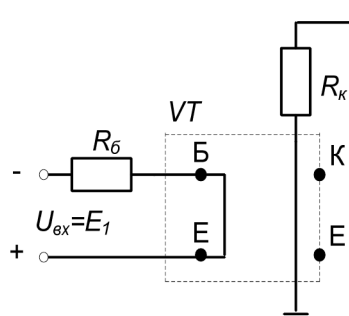

Рис. 21.8

Передбачається, що транзистор VT насичений і для його вхідного та вихідного кола використані найпростіші схеми заміщення: відрізки база-емітер та колектор-емітер стягнуті в одній точці. Для вхідного кола за законом Ома $I_B = E_1 / R_B$; для вихідного колекторного кола $I_{KH} = E / R_K$.

Умова насичення транзистора у загальному вигляді записується як $I_K \leq \beta \cdot I_B$, де β - коефіцієнт підсилення транзистора за струмом у схемі зі спільним емітером.

Підставляючи в загальну умову знайденні значення I_B та I_K , отримуємо $E / R_K \leq \beta E_1 / R_B$, звідки:

$$R_B \leq \beta E_1 R_K / E. \quad (21.2)$$

Це є умова насичення транзистора у ключовому каскаді, який виконано згідно схеми на рис. 21.5. В окремому випадку при $E_1 = E$ ця умова спрощується та приймає вигляд $R_B \leq \beta R_K$.

Умова насичення повинна виконуватися для всіх значень коефіцієнта β транзисторів обраного типу, включаючи мінімально можливі, при яких виконання (21.2) найбільш заважке. Підставляючи у (21.2) мінімальне значення β , визначаємо умову для розрахунку:

$$R_B = \beta_{min} E_1 R_K / E.$$

Транзистор буде насичений, якщо дана умова буде виконана. Однак цей випадок відповідає границі насиченого режиму; незначні зміни параметрів схеми (збільшення R_B або зменшення R_K) можуть привести до виходу транзистора з режиму насичення. Тому граничне значення R_B звичайно не використовують, а беруть декілька менше значення цієї величини, створюючи тим самим деякий запас за ступенем насичення транзистора. Ступінь насичення транзистора оцінюється коефіцієнтом n . Зміст коефіцієнта n полягає у наступному.

Нехай I_{KH} - значення колекторного струму насичення транзистора. З умови насичення $I_K \leq \beta I_B$ отримуємо, що для насичення транзистора при заданому струмі I_{KH} достатньо створити струм бази $I_{BH} = I_{KH} / \beta$. Цей струм називають базовим струмом насичення. Очевидно, що

транзистор буде насичений і при $I_B > I_{B_H}$. Співвідношення $I_B / I_{B_H} = n$ називають ступенем (або коефіцієнтом) насичення транзистора. На межі насиченого режиму (при $I_B = I_{B_H}$) $n = 1$. В області насичення $n > 1$, а значень $n < 1$ бути не може, тому що співвідношення $I_B / I_{B_H} < 1$ свідчить про те, що транзистор ненасичений. Використовуючи n , співвідношення для вибору R_B можна записати у вигляді: $R_B = \beta E_1 R_K / n E$. Зазвичай намагаються забезпечити $n = 1,5 \div 3$. При більших коефіцієнтах насичення статичні стани ключа (ввімкнено-вимкнено) також забезпечуються, однак при цьому, як буде показано, знижується швидкодія ключового каскаду. Враховуючи, що (21.2) забезпечено, можемо записати значення напруг та струмів на елементах ключового каскаду:

$$\begin{aligned} U_{BE} = U_{BH} &\approx 0; & I_B &= (E_1 - U_{BH}) / R_B \approx E_1 / R_B; \\ U_{KE} = U_{KH} &\approx 0; & I_K &= I_{KH} = (E - U_{KH}) / R_K \approx E / R_K; \\ I_K = I_{KH} &\approx E / R_K; & U_H &= E - U_{KH} \approx E. \end{aligned}$$

Перехідні процеси при перемиканні

Транзистор – інерційний прилад, і перехід ключового каскаду з ввімкненого стану у вимкнений та навпаки відбувається не миттєво. Будемо вважати, що меандрова напруга $U_{вх}(t)$ має ідеально круті перепади (рис. 21.9, а).

Розглядання перехідних процесів почнемо з інтервалу часу, передчасному закінченню додатної півхвилі вхідного сигналу. У цей час транзистор закритий:

$$i_B(t) = -I_{K_0}; U_{\delta}(t) = E_1 - I_{K_0} R_B; i_K(t) = I_{K_0}; U_K(t) = -E + I_{K_0} R_K,$$

(рис. 21.9, б-д).

Тепер вхідна напруга стрибком змінюється і приймає значення $-E_1$. Базовий струм транзистора задається резистором R_B . За законом Ома струм $i_B(t) = u_{вх}(t) / R_B$ і тому також стрибком приймає значення E_1 / R_B . Як і раніше, відпираючий (що витікає) струм бази додатній (рис. 21.9, б). Напруга на базі транзистора, яка дорівнює напрузі на емітерному переході транзистора при відпираючому струмі бази $i_B(t) = E_1 / R_B$, мала.

Базовий струм $I_B = E_1 / R_B$ відпирає транзистор, який при цьому переходить з режиму відтинання в активний режим. Інерційність транзистора у активному режимі оцінюється його сталою часу θ_E . Колекторний струм транзистора починає збільшуватися, наближаючись до рівня βI_B зі сталою часу θ_E . В ключовому режимі при $I_B > I_{B_H}$

рівень βI_0 не може бути досягнутий, тому що колекторний струм раніше досягне свого граничного значення $I_{KH} = E_1 / R_K$, обмеженого

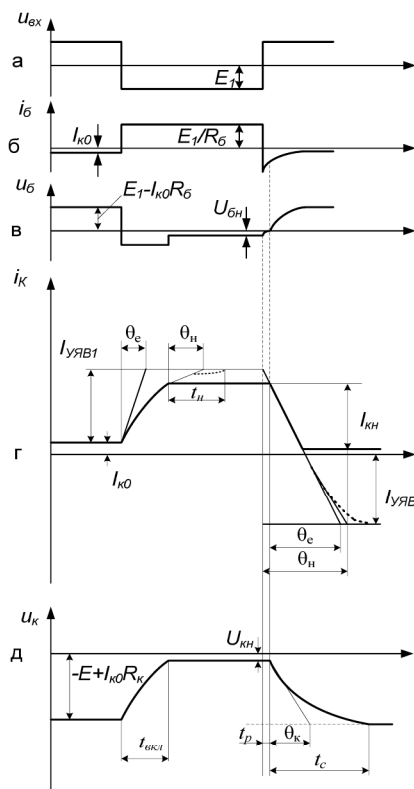

Рис. 21.9

значенням опору R_K колекторного кола каскаду. Тому граничний рівень βI_B часто називають рівнем “уявного” струму:

$$I_{уяв1} = \beta I_B = \beta E_1 / R_B.$$

Через деякий час після зміни вхідної напруги, колекторний струм досягає значення $I_{KH} = E / R_K$. Подальша зміна колекторного струму припиняється і він приймає максимально можливе значення для даного каскаду. Транзистор з активного режиму переходить в насичений. Напруга на його колекторі приймає мале, близьке до нульового значення U_{KE} .

Час зміни вихідної напруги каскаду $U_{KE}(t)$ від $-E + I_{K0} R_B \approx -E$ до $U_{KH} = 0$

називають часом включення каскаду $t_{вкл}$. Час включення каскаду тим менший, чим більша швидкодія використаного у каскаді транзистора, тобто чим вища його гранична частота або чим менша його стала часу θ_E . Крім того, $t_{вкл}$ залежить від режиму використання транзистора, тобто від ступеня насичення транзистора у ввімкненому стані n : чим більший n , тим менший $t_{вкл}$.

Після завершення часу $t_{вкл}$ транзистор насичується. Насичення транзистора викличе відпирання колекторного переходу транзистора, котрий в активному режимі був зміщений у зворотному напрямку. Це приведе до зміни сталої часу транзистора – вона приймає нове значення θ_n , після чого починається накопичення заряду в базі насиченого транзистора. Через час t_n після включення транзистор виявиться у статично насиченому режимі:

$$i_K(t) = I_{KH}; \quad U_{KE}(t) = U_{KH} \approx 0; \quad U_{BE}(t) = U_{BH} \approx 0; \quad i_B(t) = E_1 / R_B.$$

Далі вхідна напруга $U_{вх}(t)$ знову стрибком змінюється від $-E_1$ до $+E_1$ (див. рис. 21.9, а). В силу великого накопиченого надлишкового заряду основних носіїв у базі транзистор перший час після зміни вхідної напруги залишається насиченим і тому провідним. За законом Ома вхідний струм $i_B(t) = U_{вх}(t) / R_B$ прийме значення $-E_1 / R_B$. Так як цей струм буде втікаючим, який змінив напрям, то на графіку базового

струму (див. рис. 21.9, б) він має від'ємне значення. Запираючий базовий струм $-E_1/R_B$ починає розсмоктувати надлишковий заряд у базі транзистора і ступінь насичення транзистора зменшується. Транзистор вийде з режиму насичення через деякий час t_p після стрибка вхідної напруги. Тому час розсмоктування t_p інколи називають часом затримки вимикання каскаду. Час розсмоктування тим менший, чим більше значення замикаючого струму бази створює додатна півхвиля вхідного сигналу, тобто чим менший ступінь насичення транзистора у ввімкненому стані.

Таким чином, вимоги до вибору ступеня насичення транзистора n виявляються суперечливими: для зменшення часу включення n бажано збільшити, однак при цьому збільшується час затримки t_p .

Під час розсмоктування значення струму $i_K(t)$ і напруги $u_{KE}(t)$ залишились такими ж, що й у насиченому режимі. Напруга на базі транзистора через зміну напрямку базового струму декілька змінилась, але як і раніше має досить малу величину, близьку до U_{BH} (див. рис. 21.9, в).

Після завершення процесу розсмоктування транзистор ключового каскаду переходить у активний режим. Починається формування зрізу вихідного імпульсу напруги. На цьому етапі відбувається два процеси: зменшення колекторного струму до його відтинання і заряд колекторної ємності C_K через R_K від джерела живлення E .

Так як після виходу з режиму насичення транзистор перейшов у активний режим, стала часу змінилась від θ_H до θ_E . Колекторний струм зменшиться від значення I_{KH} , прямуючи до рівня $I_{каж2}$ зі сталою часу θ_E . Процес зменшення колекторного струму від I_{KH} до I_{K0} , близького до нуля, відбувається досить швидко, особливо при великому запираючому струмі бази. Тривалість цього процесу складає лише малу частку тривалості зрізу вихідного імпульсу; істотно більшу тривалість має процес заряду ємності C_K . Після відтинання колекторного струму ця ємність продовжує заряджатися від джерела E через R_K . Через те, що транзистор при цьому закритий і практично не шунтує коло заряду, то стала часу цього кола $\theta_K = R_K C_K$ або з урахуванням ємності навантаження C_H , яка також має кінцеву величину, $\theta_K = R_K (C_K + C_H)$. Тривалість зрізу імпульсу напруги на колекторі транзистора $t_{зр} = 3\theta_K = 3R_K (C_K + C_H)$. На відміну від вхідної вихідна напруга ключового каскаду має кінцеві тривалості фронту та зрізу, які відповідають значенням $t_{вкл}$ та $t_{викл}$; моменти його переключення не співпадають з моментами перемикавання вхідної напруги (час затримки вимкнення каскаду дорівнює t_p); вихідна напруга однополярна, тобто приймає тільки від'ємні значення від $-U_{KH}$ до $-(E - I_{K0} R_K)$ або

наближено від 0 до $-E$. Крім того, вихідна напруга знаходиться у протифазі вхідній (при зменшенні вхідного сигналу від $+E_1$ до $-E_1$ вихідна напруга змінюється від рівня $-E$ до нульового).

Різновиди ключових каскадів на біполярних транзисторах

Розглянута найпростіша схема транзисторного ключа має ряд недоліків:

- а) використання біполярного сигналу для управління, що ускладнює сполучення однотипних ключів, так як вихідний сигнал однополярний;
- б) збільшення часу розсмоктування при скороченні часу вмикання за рахунок більш глибокого насичення транзистора у ввімкненому стані;
- в) низька швидкодія, яка викликана значним часом розсмоктування;
- г) залежність тривалості фронту і зрізу вихідних імпульсів від ступеня насичення транзистора, тобто при інших рівних умовах від коефіцієнта підсилення транзистора по струму β . Так як значення β у транзисторів однієї групи мають істотний розкид, значення $t_{\text{вкл}}$ та $t_{\text{викл}}$ при зміні транзисторів будуть змінюватися, що створює додаткові складнощі при серійному виробництві апаратури.

Для усунення цих недоліків застосовують удосконалені схеми ключових каскадів. Розглянемо деякі з них.

Ключовий каскад з прискорюючим конденсатором у базовому колі транзистора. Вже відзначалося, що у найпростішому транзисторному ключі збільшення базового струму, який насичує транзистор, призводить до зменшення часу вмикання базового струму, який насичує транзистор, і до зменшення часу включення каскаду $t_{\text{вкл}}$, але одночасно викликає збільшення часу розсмоктування t_p . Останній недолік можливо зменшити, зробивши базовий струм не сталим протягом дії всієї відпираючої півхвилі вхідного сигналу, а зміним. Після вмикання транзистора перед появою додатної півхвилі вхідного сигналу базовий струм повинен бути більшим. Ці розуміння по створенню змінного струму бази реалізовані в ключовому каскаді, схема якого наведена на рис. 21.10, а, де опір R_B розділений на два опори $R1$ та $R2$ ($R2$ зашунтований прискорюючим (форсуючим) конденсатором C_ϕ невеликої ємності).

Вхідний сигнал, як і для найпростішого ключового каскаду, має форму меандрової напруги з додатною та від'ємною амплітудою півхвиль E_1 та тривалістю півхвиль τ , яка істотно перевищує як час вмикання та вимикання транзистора, так і сталу часу заряду і розряду форсуючого конденсатора C_ϕ . При дії додатної півхвилі напруги транзистор VT замкнений. У його базовому колі протікає струм I_{K0} , який створює на $R2$ падіння напруги $I_{K0}R2$.

Напруга на C_ϕ дорівнює напрузі на R_2 : $u_{C_0} = I_{K_0} R_2$. Від'ємна півхвиля вхідного сигналу відпирає транзистор. Після стрибка вхідної напруги базовий струм транзистора обмежений тільки значенням R_1 :

$$I_{B_{max}} = (E_1 + U_{c_0}) / (R_1 + r_{BH}) \approx E_1 / R_1.$$

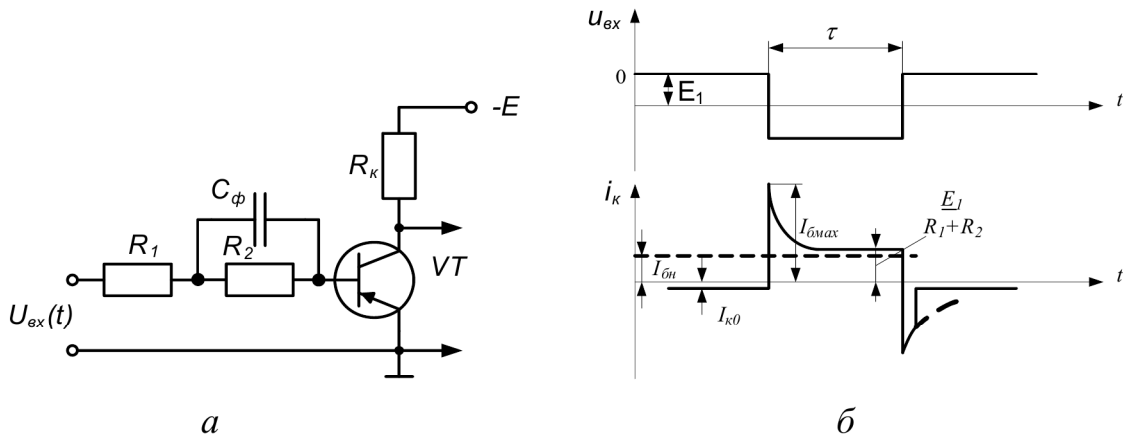

Рис. 21.10

По мірі заряду ємності C_ϕ базовий струм зменшується, прямуючи до сталого рівня: $I_B = E_1 / (R_1 + R_2)$ зі сталою часу $\theta_1 = C_\phi R_1 R_2 / (R_1 + R_2)$. Через час $t_y = 3C_\phi R_1 R_2 / (R_1 + R_2)$ базовий струм прийме усталене значення. Для того, щоб насичений режим роботи транзистора зберігся до закінчення від'ємної півхвилі, необхідно забезпечити нерівність $I_B \geq I_{BH}$, однак перевищення значенням I_B рівня I_{BH} може бути невеликим. У цьому випадку транзистор вмикається великим базовим струмом $I_{B_{max}}$, безпосередньо перед вимиканням базовий струм малий і ступінь насичення транзистора n невелика. Після зміни полярності вхідного сигналу напруга на C_ϕ , яка дорівнює $E_1 R_2 / (R_1 + R_2)$, буде складатися з додатною півхвилею напруги та збільшувати замикаючий струм бази. Процес вимкнення каскаду теж прискорюється. Тому конденсатор C_ϕ і називається прискорюючим.

Ключовий каскад з колом нелінійного від'ємного зворотного зв'язку

Розглянута схема ключових каскадів, яка має дійсну перевагу – великий, який наближується до одиниці, коефіцієнт використання живлячої напруги K_u , в той же час має і недолік – велику затримку вимкнення. У ключових каскадах з форсуючою ємністю (рис. 21.10) цей недолік тільки послаблений, але не усунутий. Так як перед вимкненням $I_B > I_{BH}$, і вимкнення, як і в інших схемах, починається з етапу розсмоктування неосновних носіїв.

Етап розсмоктування, а відповідно, і затримку вимкнення можна усунути, якщо транзистору у ввімкненому стані створити не насичений, а активний режим роботи.

Однак безпосереднє використання активного режиму транзистора в схемі рис. 21.5 викликає нові труднощі.

Справа в тому, що в активному режимі транзистора $I_K = \beta I_B$. Залишкова напруга на виході ввімкненого каскаду $U_{KEзал} = -(E - I_K R_K)$. Залишкова напруга може бути значною, $|U_{KEзал}| > |U_{KH}|$, що призводить до зменшення амплітуди вихідного імпульсу і зниженню коефіцієнта K_u . І цей недолік не єдиний. Більш істотний той факт, що $U_{KEзал}$ залежить від коефіцієнта підсилення β транзистора. Якщо запираючий струм I_B , який створюється вхідним джерелом $u_{вх}(t)$, незмінний, то струм $I_K = \beta I_B$ є прямо пропорційним β . Відповідно, напруга $U_{KEзал} = -(E - \beta I_B R_K)$ буде тим меншою, чим більше β . Через те, що розкид значень β біполярних транзисторів досить великий, повторення вихідних параметрів ключового каскаду є незадовільним.

Принципова схема ключового зв'язку каскаду на ненасиченому транзисторі з колом нелінійного зворотного показана на рис. 21.11. У

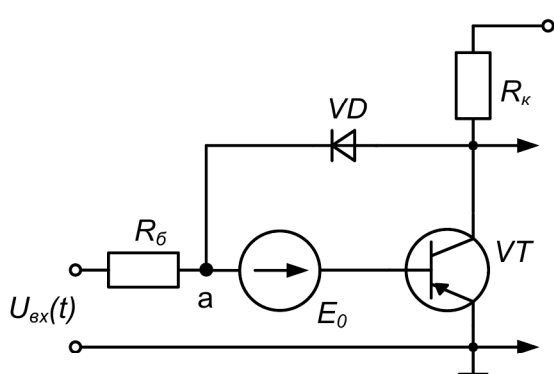

Рис. 21.11

базове коло транзистора VT послідовно з R_B ввімкнене додаткове джерело постійної напруги (батарея) E_0 . Напруга E_0 мала – біля 1 В. Між від'ємною клемою цієї батареї та колектором VT ввімкнено діод нелінійного зворотного зв'язку VD . Вхідний сигнал $u_{вх}(t)$, як у схемі на рис. 21.5,

біполярний з амплітудою кожної з півхвиль E_1 .

Під час дії додатної півхвилі вхідного сигналу транзистор VT і діод VD закриті. На виході каскаду встановиться рівень напруги $-E + (I_s + I_{K_0})R_K$, де I_s - зворотній струм закритого діода VD . Так як I_s і I_{K_0} - невеликі, вихідну напругу можна вважати рівною $-E$. Напруга у точці a , яка відповідає від'ємній клемі джерела E_0 ,

$$u_a = +E - (I_s + I_{K_0})R_B.$$

Очевидно, що $u_a \approx E_1$. Запираюча напруга на діоді $u_{ак} = E_1 + |E|$.

Запираюча напруга на базі VT $u_{BE} = u_a + E_0 \approx E_1 + E_0$. Нехтуючи зворотнім струмом закритого діода I_s , можна вважати, що введення додаткових елементів практично не змінило режим вихідного кола транзисторного ключа при закритому транзисторі.

При появі негативної півхвилі напруги транзистор включається і напруга на його колекторі зменшується. Оскільки напруга зменшується не миттєво, а зі сталою часу θ_E , протягом часу ввімкнення напруга на

колекторі ще негативна, діод VD закритий цією напругою по аноду і не впливає на значення вмикаючого базового струму $I_B = (E_1 - E_0)/R_B$. Колекторний струм зростає, прямуючи до струму βI_B , а напруга на колекторі з тією ж сталою часу θ_E прямує до нуля. Напруга у точці a відносно корпуса пристрою можна вважати рівним $-E_0$, або більш точно, з урахуванням напруги e_{0B} на базі ввімкненого транзистора, $u_a = -(E_0 + e_{0B})$. В процесі включення каскаду напруга на колекторі VT не зможе досягти нульового значення: коли від'ємна напруга на колекторі перевищить рівень u_a , відпирається діод VD і фіксує напругу на колекторі включеного транзистора.

Залишкова напруга на колекторі $U_{K_0} = U_a - e_0$, де e_0 – напруга відсічки відкритого діода VD .

Використовуючи знайдене значення U_a , отримуємо $U_a = -(E_0 + e_{0B} - e_0) \approx -E_0$. Напруга на колекторі зафіксована на малому рівні E_0 , яка не перевищує значення U_{KH} .

Перехідні процеси при перемиканні

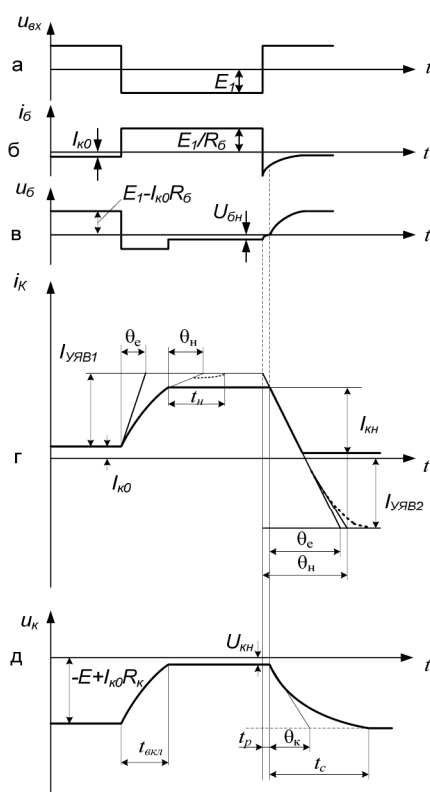

Рис. 21.12

Базовий струм зменшився на величину струму включеного діода. Після включення діода струм в навантаженні R_K уже не змінюється, оскільки напруга на колекторі зафіксована на рівні U_{K_0} :

Відпирання діода VD не тільки фіксує колекторну напругу, але і приводить до істотного зменшення базового струму транзистора. Справа в тому, що після відпирання діода VD напруга в точці a схеми практично не змінилась і як і раніше визначається рівністю $u_a = -(E_0 + e_{0B})$. Тому струм, що протікає через R_B , також не зміниться:

$$i_R = (E_1 - u_a)/R_B \approx (E_1 - E_a)/R_B.$$

Якщо до включення діода весь цей струм замикався через базу транзистора, то тепер він виявляється рівним сумі двох струмів – струму бази I_B' і струму діода i_{VD} . Звідси

$$I_B' = i_R - i_{VD} = I_B - i_{VD}.$$

$$i_{R_K} = (E - u_{K_0}) / R_K = \text{const.}$$

Струм колектора транзистора $i_K(t)$ продовжує зростати, але вже тільки за рахунок збільшення струму через діод VD : $i_K(t) = i_{R_K} + i_{VD}$. Коли він досягне сталого значення I_{VD} , ключовий каскад перейде в статичний режим.

При цьому колекторний перехід транзистора залишається зміщеним у зворотному напрямку, напруга на колекторі відмінна від нуля, струм колектора не обмежений значенням R_K , а має можливість рости при збільшенні сигналу E_1 , струм бази зменшився на I_{VD} і вже не перевищує значення I_{BH} . Ці ознаки свідчать про те, що транзистор працює в ненасиченому режимі, на межі насичення.

Перехідні процеси в ключовому каскаді з ненасиченим транзистором проілюстровані на рис. 21.12, де момент часу t_1 відповідає появі від'ємної півхвилі вхідного сигналу $u_{BX}(t)$, момент t_2 – відпиранню діода VD , момент t_3 – досягненню усталеного значення струму діода.

Час затримки вимкнення в даній схемі малий і визначається вже не часом розсмоктування, а встановлення зворотного опору діода при його запиранні, яке при використанні швидкодіючих імпульсних діодів має дуже малі значення.

При практичній побудові ключових схем використання окремого джерела E_0 , обидва полюса якого ізольовані від корпусу пристрою, викликає значні незручності. Тому на практиці в якості напруги E_0 використовують падіння напруги на додатковому резисторі і діоді. На рис. 21.13 показані каскади з ненасиченим транзистором, що мають зовнішнє джерело зсуву.

На рис 21.13, а резистор зв'язку R_3 складається з двох послідовно

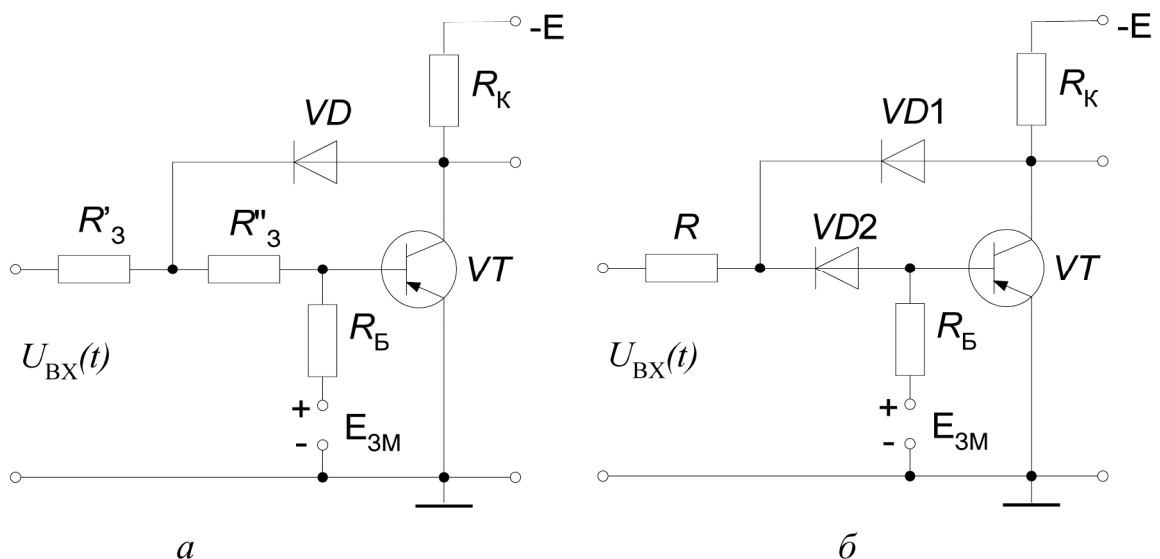

Рис. 21.13

з'єднаних резисторів R_3' і R_3'' , з котрих другий має дуже малий опір.

Базовий струм включеного транзистора, протікаючи через R_3'' , створює на ньому напругу E_0 , яка виконує ту ж функцію, що і джерело E_0 в схемі на рис. 21.11. В схемі на рис. 21.13, б функцію джерела виконує падіння напруги на відкритому діоді $VD2$, що при включеному діоді близьке до напруги відсічки його вхідної характеристики e_0 і мало залежить від струму, що протікає. Тому опорна напруга E_0 , яка створюється діодом в схемі на рис. 21.13, б, менше залежить від коливань вхідного струму, ніж в схемі на рис. 21.13, а.

Для забезпечення відпирання діода нелінійного зворотного зв'язку $VD1$ в схемі на рис. 21.13, б напруга відсічки діода $VD2$ повинна бути

більшою, ніж напруга відсічки діода $VD1$, що забезпечується, наприклад, у випадку, коли діод $VD2$ – кремнієвий, а $VD1$ – германієвий.

Трохи по-іншому працює схема усунення затримки вимкнення, яка зв'язана з розсмоктуванням (рис. 21.14).

Ця схема потребує меншої кількості додаткових елементів, а тому більш зручна при побудові мініатюрних каскадів. Її часто використовують в інтегральних

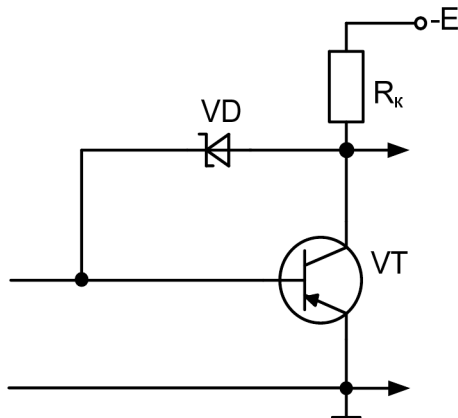

Рис. 21.14

схемах ключових каскадів. Паралельно колекторному переходу транзистора VT підключають діод Шоттки.

Діод Шоттки – це алюмінієво-кремнієвий діод, у якого пряма напруга на діоді дуже мала (менше падіння напруги на прямо зміщених $p-n$ переходах) і відсутнє накопичення заряду. При включенні каскаду на рис. 21.14 транзистор VT повинен увійти в режим насичення, а його колекторний перехід зміститься в прямому напрямку. Однак раніше, ніж відкриється колекторний перехід транзистора VT , відпирається діод Шоттки VD . Падіння напруги на відкритому діоді мале – менше напруги прямого зміщення колекторного $p-n$ переходу. При такій напрузі колекторний перехід відкритись не може і залишається на межі включення. Час розсмоктування, а отже і затримка вимикання, тут відсутні.